

leghosszabb fejezete „A Munkácsi püspökség és a barokk” címet viseli. A barokk időszakban számos fontos, mai napig tartó folyamat indult meg: rohamosan nőtt a nyugati típusú kőtemplomok száma, az ikonosztázokon a képek mellett a faragott részek is hangsúlyosakká lettek, gyakran fontosabbnak bizonyulnak a képeknél, az ikonok stílusa is egyre inkább közelít az akadémiák művészetéhez stb. Az ekkor beindult művészeti változások mai napig meghatározzák a közízlést. A negyedik fejezet „A görög katolikus egyház művészeite a 19. században” címet viseli. Az emléktanyag mennyiségéhez képest rövidnek tűnik ez a fejezet, bár számos kismesterre, kevésbé ismert falusi templomra és más emlékre találunk itt izgalmas adatokat. A görög katolikusság ekkor mintha kezdte volna elfelejteni a kép, az ikon teológiai alapjait (hasonló folyamatok jellemezik ekkor az ortodoxiát is), amelynek az a következménye, hogy noha ebben az időben számos ikonosztáz épült újonnan, a mai szemlélőnek az a benyomása, hogy a képeket inkább pusztá dekorativitás, sem-

mint a teológiai tudatosságra valló szépség jellemzi. A kötetet impozáns méretű bibliográfia zárja, amelyből jó áttekintés nyerhető a témával foglalkozó szláv nyelvű szakirodalomra is.

A könyv elolvasása után meg kell alapítanunk, hogy az alcím kicsit félrevezető, mert a „Történelmi Magyarországnak” csak az északkeleti vármegyéi, a történelmi Munkács egyházmegye területe került itt alapos földolgozásra. Teljesen hiányzik Erdély és az egykori Partium, a Nagyvárdi Egyházmegyéhez tartozó területek művészete is. Természetesen az „úttörő” munkák sorsa ezt a művet sem fogja elkerülni, hogy ti. a további kutatások több ponton finomítani, árnyalni fogják a kötetben fölrajzolt képet, különösen a levéltári kutatásoktól várhatunk még számos, új eredményt. Ettől függetlenül elmondható, hogy a hosszú éveken át tartó kutatómunka eredményeként megszületett kötet minden bizonnyal sokáig megkerülhetetlen munkának számít a téma kutatói, vagy éppen az érdeklődő közönség számára.

Terdik Szilveszter

Rómából Hungáriába.

A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai

Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30. Szerk. Véghseő Tamás.

Nyíregyháza, 2008 (Collectanea Athanasiana, I. Studia, vol. 1.), 355 lap

A tanulmánykötet a *Collectanea Athanasiana*, *Studia* sorozatának első darabja. A sorozat célja a szerkesztők, Szabó Péter és Véghseő Tamás megfogalmazása szerint: „A közös bizánci tradíció lényegének helyi megjelenítése,” az utóbbi években dinamikus fejlődésnek indult Szent Atanáz Görög Katolikus Főiskola, hazánk egyet-

len bizánci teológiai felsőoktatási intézménye kiadványsorozataihoz illeszkedve, a „keleti szent tudományok” iránt érdeklődő hazai közvéleménynek készülő *Athanasiana*, valamint elsősorban a külföldi tudományos közönséget megszólító *Folia Athanasiana* folyóiratai után a főiskolán folyó műhelymunka eredményeinek meg-

felelő formájú, nyomon követhető megjelentetése. A könyvsorozatnak a szerkesztők célkitűzése szerint a gyűjteményes köteteket, konferencia-anyagokat és önálló monografikus műveket magában foglaló *Studia* alsorozaton kívül *Textus/Fontes* néven forrásszövegek közlésére, *Manualia* címmel kézikönyvek megjelentetésére készülő, *Institutiones* megjelöléssel a főiskola oktatási tevékenységéhez szükséges tankönyveket tartalmazó, valamint az egyéb műveket összefogó *Varia* alsorozatok is részei lesznek.

A konferencia-kötet Végheő Tamás szerkesztő *Előszavában* megfogalmazottnak megfelelően De Camillis János József munkácsi püspök életútjának főbb állomásait, így tanulmányait, missziós tevékenységét és irodalmi munkásságát hivatott bemutatni, ezt követően magyarországi működési színtereit és nehézségeit szándékozik megjeleníteni, ezek bevezetőjeként pedig a kora újkori egyházi uniók elméleti szempontjait és gyakorlati megvalósulását kívánja felvázolni.

Szabó Péter tanulmányában a római egyháznak a keleti keresztényekhez való viszonyában bekövetkező változásokkal foglalkozik, az általa „firenzei rendszernek” nevezett, a Bazel-Ferrara-firenzei egyetemes zsinat uniós bulláját (*Laetentur coeli*, 1439) követő egyházpolitikától a tridenti (régebben: trienti) szellemű átalakulásig, mely a szerző álláspontja szerint visszatérést jelentett a firenzei szemlélettől az azt megelőző századok felfogásához. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy Róma alapvetően nem részesítette a keleti egyházakat eltérő bánásmódban, szemlélete szerint ugyanis csak a római egyház létezik, amelybe a keleti egyházaknak „minél homogénebb és jellegtelenebb módon” be kell tagozódnuk. „A keleti közösségek egyházakból (megtűrt) rítusokká minősül-

tek vissza.” (21. o.) E szemlélet alól csak a breszti unió (1596) jelent valamelyes kivételt, mely az adott környezet politikai-társadalmi nyomására a keleti hierarchia széleskörű integrálását és autonómiáját biztosította, visszatérve ezzel a „firenzei modellhez”. A magyarországi uniós mozgalmak terén azonban a tridenti zsinat után visszahozott főszabály (a még a lateráni zsinaton elfogadott *Quoniam* kezdetű, kilencedik kánon értelmében) érvényesült, mely a püspöki hatalom szigorú területiális felfogását erősítette meg, ezzel gyakorlatilag kizárva azt a lehetőséget, hogy adott területen több ordinárius rendelkezzen joghatósággal. Amennyiben a helyi uniók kapcsán ettől eltérő törekvés fogalmazódott meg, azt nem Róma álláspontjának változása, hanem – némiképp paradox módon – az a félelem váltotta ki, hogy a helyi hierarchia az unióból kiábrándulva visszatér az ortodoxiához.

A tridenti szellem gyakorlati megvalósulásának magyarországi bizonyítékai egyrészt a római klérusnak az a szemlélete, hogy a Szentszék által apostoli helynöknek kinevezett munkácsi főpásztorokat a területileg illetékes egri püspök rítusvikáriusának tekintse, másrészt azok a törekvések, amelyek a munkácsi uniált részegyházban a „lehetőségek határai közötti latinizációt” az eparchia kánoni felállítását követően is folytatták. A tridenti szellemű latinizációnak az egyházfegyelemre gyakorolt hatásai közül Szabó Péter a kisedáldoztatás eltűnését emeli ki, mely köztudottan szerves része a bizánci tradíciónak, Nyugaton azonban, főként a skolasztika hatására, elvetésre került.

Oleh Turiy a breszti uniónak a kijevi egyházra gyakorolt hatásáról szóló dolgozatában egészíti ki Szabó Péter megállapításait. Eszerint egyrészt Róma a breszti uniót (is) a rutén püspökök „megtérése-

ként” értelmezte, másrészt az egységtörekvés az uniót ellenző klérus párhuzamos kiépülésével jelentős szakadást eredményezett a bizánci rítusú keresztények között. Fontos, Nyugaton sokszor elfelejtett következménye ez az uniós mozgalomnak, melyre már Ernst Christoph Suttner is felhívta a figyelmet.

Molnár Antal tanulmányában a rutének uniójával párhuzamosan futó délszláv egységesítési törekvésekhez fűz néhány kijózanító megjegyzést. Miután röviden áttekinti a téma horvát és szerb historiográfiáját, bemutatja, hogy míg a horvát történészek az uniós kísérleteket „vallási és nemzeti expanziós vállalkozásként” értékelik, szerb kollégáik az uniót támogató papokban árulókat látnak, sőt az egész egységesítési mozgalmat a római klérus csalásának, nemegyszer történelemhamisításának tekintik. Molnár Antal ezután rámutat arra a fontos tényre, hogy az unióra vonatkozó, a helyi források hiányában főként római dokumentumokra támaszkodó bőséges szakirodalom ellenére maga az uniós vállalkozás helyszínei és eredményei kifejezetten marginálisnak tekinthetők. Erre a márcsai uniót hozza fel példának, mely társaihoz hasonlóan határvidéki területen, „Kelet és Nyugat” politikai jellegű találkozási pontjánál zajlott le, és amely végül igencsak rövid életűnek bizonyult. Másik fontos szempont az uniós tárgyalásoknál, hogy a helyi latin papság, mindenekelőtt a bosnyák ferencesek, nem folytak bele a tanácskozásokba, azok minden esetben a kiszemelt helyi bizánci rítusú előljárók és Róma (vagy a magyarországi főpapság) megbízottai között zajlottak. Végül az uniók sikertelenségének okát a szerző abban látja, hogy egyrészt a helyi oszmán hatalom ellenérdekelt volt a vallási egység megteremtésében, másrészt pedig az ortodoxia a nemzeti egység leg-

fontosabb kovása volt és maradt a szerbek körében.

Antonis Fyrigos De Camillis tanulmányait és római működését bemutató dolgozatában bebizonyítja, hogy a görög származású későbbi főpásztor eredetileg latin rítusú volt, így hamis adatokat közölve nyerhetett felvételt a görög egyesülteknek fenntartott római kollégiumba. Tettének súlyát enyhíti az a tény, hogy ekkor mindössze tizenkét éves volt, életének hátralévő részében pedig hű maradt „választott” rítusához, másrészt a szerző kutatásai szerint távolról sem állt egyedül ezzel a cselekedetével.

Cyrl Vasil’ tanulmányában De Camillis aszketikus művét mutatja be, mely jól rímel a tridenti felfogásról szóló elméleti megállapításokra: a gyakorlatias kézikönyvnek nincsenek „keleties” jellegzetességei, sem a források, sem a tárgyalás módszertana, sem az irodalmi forma, sem pedig a megfogalmazott lelki tanácsok tekintetében.

Bitskey István a „*sensus romanus*” gyakorlati megvalósulását a „kuruc” püspök, Telekesy István egri főpásztor tevékenységén keresztül mutatja be, aki nemcsak kortársa volt De Camillisnek, de részben azonos időben végezte tanulmányait a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ban. Sőt találkozhatott is egymással a két későbbi főpásztor, hiszen a két intézet növendékei a *Collegio Romano* professzorainál hallgattak teológiát (kapcsolatukra azonban nem szolgál bizonyítékkal).

Baán István első tanulmányában a De Camillis sebastei címzetes püspöki kinevezését megelőző információs eljárást (*processus informativus*) mutatja be, és közli annak dokumentumait. Maklár Ákos dolgozatában az apostoli helynök (*vicarius apostolicus*) egyházi intézmény kialakulását és fejlődését tekinti át. A téma fon-

tosságát természetesen az a tény adja, hogy De Camillist I. Lipót ugyan munkácsi püspökké nevezte ki, a Szentszék azonban Sebaste címzetes püspökeként a magyarországi unitusok *apostoli helynökeként* küldte hazánkba. A magyar főpapság De Camillist az egri püspök rítusvikáriusának tekintette, noha az apostoli helynöki tisztség ennél magasabb jogállást biztosított neki. Az apostoli helynökök a kereszténység első századaiban a részleges zsinatokon megjelenő szentszéki küldöttek voltak, később pedig a jelentősebb egyházak élén álló püspökök, állandó megbízatással, a primáshoz hasonló jogkörrel. Majd a Propagandakongregáció felállítása után a missziós területekre küldtek címzetes püspökké (*in partibus infidelium*) szentelt apostoli vikáriusokat, akik fő feladatukul a hit terjesztésén túl a helyi egyház megszervezését kapták, hogy lehetőség nyíljon új egyházmegye felállítására. „A püspök apostoli vikárius minden helyi egyháztól, intézménytől, hierarchiától és világi hatalomtól független, közvetlenül a Szentszéknek van alárendelve. Az apostoli vikárius a helyi egyház megszervezésében nagyfokú önállósággal rendelkezik, a Kongregáció felé azonban köteles tájékoztatást adni” – összegzi a szerző az apostoli helynök jogállását (156. o.). Kánonjogi értelemben tehát hibás volt a magyar főpapságnak az a – részben tudatlanságból fakadó – felfogása, hogy De Camillist és utódjait az egri püspök rítusvikáriusának tekintették.

Zachar József tanulmányában a De Camillis püspök működésének háttéréül szolgáló magyarországi politikai eseményeket vázolja fel, hangsúlyt fektetve a korszak magyar történetének nemzetközi összefüggéseire.

Janka György De Camillis zsinatairól írt dolgozatában bemutatja, hogy a mun-

kácsi püspök latin rítusú társaihoz hasonlóan a tridenti reform olyan gyakorlati megvalósításán fáradozott, mint a papok szentelési feltételeinek megállapítása, a rájuk vonatkozó viselkedési és öltözködési szabályok bevezetése, a szentségek kiszolgáltatásának rendje, valamint az anyakönyv-vezetési fegyelem szigorítása. Vizi-tációi során pedig különösen a latin és görög rítusú hívek békés egymás mellett élésének megvalósításán fáradozott.

Baán István második tanulmányában a bizánci egyházfegyelem egyik, a korszakban égető problémájáról, az ún. „bigámus papok” jelenségéről ír. A kifejezés nem a többnejűsége, hanem az újraházasodásra vonatkozik, mely már De Camillis Magyarországra érkezése előtt bevett gyakorlat volt a rutén papság körében, és a püspök halála után sem szűnt meg. Erről tanúskodik az a tény, hogy az 1790–91-es országgyűlésre is szerkesztettek ilyen tárgyú beadványt az unitus papok, melyben azt kérték, hogy az illetékes püspök ad-hasson felmentést az újranősülés tilalma alól. De Camillis is hiába próbálta meggyőzni Rómát az engedékenyebb elbírálásról, a pappá szentelésük után újranősült klerikusok esetében a papi működéstől való eltiltást kellett alkalmaznia, amíg az érintett el nem bocsátotta feleségét, akivel a kánonjog szerint érvénytelen házasságban élt. De Camillis a kezdeti eltiltások után végül nem bolygatta az újranősült papok ügyét, hiszen az ilyen esetek nagy száma miatt ellehetetlenült volna a lelkipásztorkodás. Érdekes, hogy az enyhébb elbírálás melletti érvek között az egyik leggyakoribb annak hangoztatása volt, hogy az eltiltott papok egzisztenciájuk biztosítása érdekében visszatérnek az ortodoxiához. A szerző azonban rámutat arra a tényre, hogy a szomszédos kijevei metropolia területén, elsősorban Piotr Mogila tevékeny-

ségének (1633–1647) hatására, sokkal kevésbé volt elfogadott a papok újránősülése, mint az unitus papság körében.

Ovidiu Ghitta tanulmányában De Camillis Szatmárnémetiben tett látogatásával foglalkozik, mely a püspöki joghatóság elismerésének egyik fontos lépését jelentette, hiszen itt működött Monasterli (Monastelli) Demeter főesperes, a környék unitus papságának felügyelője. Szatmárnémeti példája egyben azt is jól mutatja, hogy az unió városi környezetben eredményesebb volt, mint vidéken, mivel az itt letelepedni szándékozó görög szertartású kereskedők befogadásának és működésének feltétele az unió elfogadása volt. Aból a tényből, hogy De Camillis ragaszkodott hozzá: papjai ünnepélyesen tegyék le a katolikus hitvallást, Ovidiu Ghitta azt a következtetést vonja le, hogy a püspök egyházát felekezeti (konfesszionális) egyháznak fogta fel, így tevékenysége teljesen összhangban van a nyugat-európai felekezetképződés – a német szakirodalomból elterjedt Konfessionsbildung – jelenségével. Feltehetjük persze a kérdést, hogy mi más lehetőség lett volna a rítusukat, egyházi nyelvüket, naptárukat stb. megtartó egyesült papság számára a Rómához tartozás kifejezésére, mint a hitvallás letétele. De Camillis naptárhasználatához egyébként érdekes adalékkal szolgál a szerző: a Rómából jött bizánci rítusú püspök kezdetben váltakozva használja a „régii” és az „új” naptárt leveleiben, mintha maga sem tudná még eldönteni, melyiket válassza.

Gheorghe Gorun De Camillis püspök Bihar vármegyei tevékenysége kapcsán az 1692-es váradi megyés „zsinat” (papi gyűlés) fontosságára hívja fel a figyelmet, mely elfogadta De Camillist főpásztorának, így őt tekinthetjük a Partium első unitus püspökének. Az I. Lipót-féle kiváltáságlevélnek (1692) az egyesült papságra

vonatkozó kedvezményeit pedig De Camillisnak minden nehézség nélkül sikerült elfogadtatnia Bihar vármegye nemesi közgyűlésével, noha a privilégiumok tiszteletben tartása máshol komoly gondokat okozott. Bihari tevékenysége egyben azért is fontos, mert az itt működő unitus parókiák a debreceni református szuperintendencia ellenőrzése alatt álltak (ilyesmire egyébként Erdélyben is volt példa), ezt a gyakorlatot a püspök fellépésének eredményeképpen sikerült megszüntetni. Az unió története szempontjából fontos jelenség továbbá, hogy De Camillis püspök nem működött együtt Athanasius erdélyi unitus püspökkel a két egyházmegye határainak tisztázatlanságából adódó joghatósági viták miatt.

Ovidu Pop De Camillis katekizmusát bemutatva hasonló eredményre jut, mint a püspök aszketikus művét vizsgáló Cyril Vasil': bár a katekizmus tartalmaz „keleti jegyeket”, de már egyértelműen a latinosítás felé mutat (az *Üdvözlégy* latin formája, *Filioque*).

Végheő Tamás Kollonich Lipót, De Camillis legfőbb támogatójának tevékenységét bemutató tanulmányában hangsúlyozza, hogy – a korábbi véleményekkel, mindenekelőtt Hodinka Antaléval ellentétben – a bíboros nem egyéni élmények, a máltai lovagként a keleti keresztényekről szerzett tapasztalatai hatására támogatta a magyarországi unió mozgalmaikat, működése sokkal inkább beleillik a 17. századi tridenti szellemű magyarországi főpapok tevékenységének sorába. Megerősíti viszont Hodinkának azt a megállapítását, hogy Kollonichnak az unióról vallott, az *Einrichtungswerk*ben is kifejezésre jutott koncepciójába tökéletesen beleillett, hogy De Camillis az egri püspök rítusvikiáriusaként működjön, De Camillisnek pedig az állt érdekében, hogy Kollonich

emberének tüntesse fel magát: egy 1693-ban írt levelét például mint a kalocsai érsek helynöke írta alá. Kollonich azonban gyakorlati kérdésekben kifejezetten segítségére volt a munkácsi püspöknek, erre jó bizonyíték, hogy vele terjesztette be az unitus klérus kiváltságainak elismertetését, ezzel is növelni akarván presztízst körükben. Végheő Tamás tanulmánya végén a Prímási Levéltárban talált, De Camillis és Kollonich kapcsolatára vonatkozó forrásokat közöl.

Ivancsó István a vértanúhalált halt Izaiás szerzetes, De Camillis püspök unokaöccse lelkipásztori tevékenységével és az általa alapított bikszádi kolostorral foglalkozik dolgozatában. A kötet utolsó két tanulmánya pedig a téma művészettörténeti vonatkozásaiból hoz fel két példát. Puskás Bernadett a munkácsi püspököknek a szakmai közönség számára jórészt ismeretlen portréival foglalkozik, melyeket a magyarországi hivatalos arcképfestészet fellendülésével és a munkácsi püspökök reprezentációs igényével hoz összefüggésbe. Terdik Szilveszter tanulmánya pedig a bikszádi kolostor Istenszüllő képének keletkezésével foglalkozik, melyre egy állítólagos könnyezés kapcsán folyta-

tott vizsgálat jegyzőkönyve világít rá. Figyelemre méltó a szerzőnek az a megállapítása, hogy az 1770-es években, amikor az állítólagos könnyezés is történt, a bécsi udvar nem szívesen karolta fel az ehhez hasonló csodás eseményeket. E mögött pedig nemcsak a felvilágosodás hatása állt, hanem az a tény is, hogy a könnyezések a néphit szerint baljós előjelek, ezért az udvari körök nyugtalanságok kialakulásának veszélyétől tartottak.

A mű egészéről megállapítható, hogy néhány, a kötet jellegéből adódó párhuzamosságtól (pl. De Camillis életrajzi adatainak többszöri felsorolása) és kisebb el-
lentmondásoktól (pl. Izaiás szerzetes származása) eltekintve a tanulmányok fontos adalékot szolgáltatnak De Camillis János József püspök működéséről és a munkácsi püspökség 17. századi történetének megismeréséhez. A gondos szerkesztési munka, beleértve a névmutató hálátlan, de rendkívül hasznos összeállítását, és a kötet igényes megjelenése alapján méltán feltételezhető, hogy az útjára induló *Collectanea Athanasiana* sorozat a jövőben is értékes kiadványokkal gazdagítja magyar sakkönyvkinálatunkat.

Forgó András